

КОСМИЧКЕ ТЕМЕ И МОТИВИ У МАРГИНАЛИЈАМА ЉУБИШЕ РАЈКОВИЋА КОЖЕЉЦА

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

Београд

Резиме: Љ. Рајковић је свестрана, стваралачки раскошна и неуморнички делатна личност, на више различитих подручја; а списатељски, безмало у свим жанровским видовима и облицима; па је тешко одредити у којој је области дао више; у науци, фолклористици, вуковском прегалачком сакупљачком раду, лексикографији, монографском и историјском делању, књижевности, и то као даровити песник, прозаист (и за децу), занимљив есејиста, књижевни критичар и поетичар, хроничар, меморалист и вишесмерно подстицајан, инструктиван и филозофско-теоријски делатник¹.

После уводне напомене о богатој стваралачкој личности која се успешно потврђивала у више различитих области, осврћемо се на космичке теме и мотиве, који су врло изразито присутни у његовим *Маргиналијама* (Белешкама једног писца). Он надахнуто и са пуно симболике пише о васељени, космосу, вечитом обнављању васељене, песничком Парнасу, висинама и звездама, метеоритима, звезданим маглинама, свемиру, планети Марсу и сл. Апсолут којим се бави Рајковић понекад се тумачи као *хегеловски космички ум*; а ту су присутни и Никола Тесла, Ајнштајн, Вајнберг, Хајзенберг и други, у вези са космичком проблематиком.

Кључне речи: Љубиша Рајковић, космичке теме, астрономија у култури, *Маргиналије*

Проф. др Момчило Златановић, бард наше фолклористике и лексикографије, за Рајковића пише да је један од „најупорнијих и најспособнијих сакупљача и истраживача усменог песништва у пределима

¹ Мр Витомир Стевановић, у рецензији за *Маргиналије* истиче : „да Рајковић (1940) испољава завидно знање и интересовање за многе области науке и уметности (ничим није омеђен!), те се неспутано креће готово кроз све области човекове умне делатности, а све у тежњи да објасни свет око себе и себе у свету“.

Тимочке Крајине.² *Маргиналије*, покојног Љ. Рајковића Кожељца *Белешке једног писца*³ посвећене су сенима мале Милице Ракић страдале у бесомучној НАТО агресији: *Мир анђеоској души њеној*. На самом почетку, иза ове дирљиве посвете, која упућује на незаборав, налази се ауторова *Реч читаоцу*.⁴ Она почиње сликовито, како то и приличи даровитом песнику и помало фолклорном духу, јер Љубиша је и најзнаменитији фолклориста, добитник престижне Вукове награде. „Препуне су моје „циганске торбе“, како назива свешчурине у које уноси разне прибелешке и записе „ – дословце гласи прва од неколико наредних реченица и ту је аугментатив свешчурине, са значењем да увећа, или да до претераности појача првобитно значење речи свеске – свешчурине! У овом граматичком увећавању и извесном претеривању, има нечег од мало самопогрдног, пежоративног, што се може различито тумачити. Рајковић фигуративно наставља поменути *Реч читаоцу*: „Сакупило се тога , са временом, тушта и тма. Уз одабрану *Реч читаоцу* тушта, што значи мноштво, додаје прилог тма, да би означио нешто као врло много, безбројно. „ Пошто је, како у наставку пише: Завирио у те торбе (циганске торбе), извадио је за нас понешто у смислу мало, не много; и ту прецизира: „не баш насумице“. Дакле, не баш без извесног утврђеног правца или циља, већ промишљено, са пажњом при избору; а ми бисмо додали и у композицији, организацији и тематско-мотивском распоређивању бележака, наравно, колико се то могло, јер у питању је мноштво записа који се, да се послужим једном речи из његовог *Речника тимочког говора*⁵ да се иљаде, множе се у хиљадама, мреже, повезују, преплићу, додирују, премрежавају....

Реч читаоцу је потписао сликовито и упечатљиво:

Ваш
дародавац из прикрајка
Љ. Р. Кожељца⁶

- позајмивши то од Драгише Витошевића, из далеке 1984. када је он драгоцене огледе о нашем самоуком стваралаштву, красно насловио

² Др Момчило Златановић, *О бележењу народних песама у Источној Србији*, предговор књизи: *Здравац миришљавац – (народне песме и бајалице из Тимочке Крајине, сакупио Љубиша Рајковић Кожељца, Зајечар, 1978, 9)*

³ Љ. Рајковић Кожељца, *Маргиналије* (Белешке једног писца), Зајечар, 2010.

⁴ Љ. Рајковић Кожељца, *Маргиналије*, 5.

⁵ Љ. Рајковић Кожељца, *Речник тимочког говора*, Неготин, 2014, 189. На крају Речника стоји Изјава захвалности: „Захваљујем се (...) и Николи Цветковићу на финансијској помоћи за његово штампање. Посвета на почетку *Речника тимочког говора*, гласи: „Драгом др Николи Цветковићу, прегаоцу, подвижнику и добротвору, /из најдубљег поштовања/ и најсрдачније – Љубиша, 10. 1. 2015, Зајечар.

⁶ Љ. Р. Кожељца, *Маргиналије*, 5.

*Дародавац из прикрајка*⁷. Обратимо овде пажњу појединим белешкама писца са космичком тематиком и мотивима по сопственом избору. На једном месту, у *Маргиналијама*, Љ. Рајковић Кожељац се пита: Какву ли је то општу слику космоса имао Никола Тесла? И цитирајући умне Теслине речи, у завршном делу пасуса овог великана, по сродности, доводи у везу са Платоном и Достојевским, како би у последњој реченици дао себи пуноћу и усхит лирског одушка. Тесла је, према сопственим речима, био уверен: „да је цео космос обједињен како у материјалном, тако и у духовном погледу. Постоји у васиони неко језгро одакле ми добијамо сву снагу, сва надахнућа; она нас вечно привлачи, ја осећам његову моћ и вредност које оно емитује целој васиони и тиме је одржава у складу....“

Тесла признаје да није *продро у тајну тог језгра*, али ипак зна да постоји; па када хоће да му прида неки *материјални атрибут*, мисли да је то *лепота и самилост* (подвукао Н. Т.).“ Онај ко носи у себи ту веру, осећа се снажан (...) јер се и сам осећа једним тоном у свеопштој хармонији“. После тог навода, Рајковић констатује: „Ето, Теслине сродности са Платоном и Достојевским“. И онда, у последњој реченици, поетски закључује: „...дивно је бити кап у слапу људског рода и читавог космоса да би он лепше сјао“.⁸

У фигуративно-поетском смислу кап у слапу, попут капи слаповите кише „пуна је небеске енергије“⁹ На наредној страници Рајковићевих *Маргиналија* поново: сјај, сијање, и помен Николе Тесле и Јована Дучића. Белешка почиње. „И Бог је помало све што сија“, вели Дучић. И после овог цитирања следи Теслин исказ: „Суштина материје је светлост која сија и самилосно.“ А онда следи закључни Рајковићев став: „Тако је мислио и Свети Сава“. Наш врли и свестрани, разнородан писац, вуковац, научник и песник Љубиша Рајковић који је солидно познавао нашу средњовековну књижевност, али и модерну литературу, смело и продуховљено доводи у приснију везу три великана: Теслу, Дучића и Светог Саву.

После још неколико записа, Рајковић се враћа космосу, апсолуту, Господу, светости и архимандриту Софронију. Мирче Елијаде, кога је Рајковић радо читао, па и наводио пише: *Космос је жив организам који се периодично обнавља*. „Дрво својом способношћу подмлађивања симболизује синтезу неба, земље и воде и може само собом да *представља читаву васељену*:¹⁰ пошто је укоренено у земљу, гране му сежу ка небу... У хришћанској иконографији оно оличава богоугодни живот, а у цикличном смеру указује на живот, смрт и васкрсење.¹¹ Рајковић симболику подмлађивања мало поетски помера ка *бескрајном, вечитом и ритмичком* обнављању космоса. А камен је пак *симбол апсолута*. Камену, који Рајковић

⁷ Д. Витошевић, *Дародавац из прикрајка*, НИРО – „Задруга“ и др. 1984.

⁸ Љ. Рајковић Кожељац, *Маргиналије* (Белешке једног писца), 123.

⁹ Патрик Боман, *Речник кише*, Службени гласник, Београд, 2011, 146.

¹⁰ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, Нолит, Београд, 2003, 36.

¹¹ Ханс Бидерман, *Речник симбола*, Београд, 2004, 78.

овде апострофира као *симбол апсолута* у древним предањима припада посебно и сасвим особено место. Између душе и камена, у слојевитој симболици постоји уска и присна веза. *Камен и човек*, према *Рјечнику симбола*¹² „представљу двојако кретање успона и силаска. Према легенди о човекољупцу Прометеју „камење је задржало људски мирис...“ Зато се, према неким тумачењима, сматра да камен не представља неживу масу; „живи каменови што су пали с неба остају живи и после пада.“

Камен, поред стабилности, трајности, бесмртности, заједно са стеном и планином – „може да представља читаву васељену“.¹³ Ако камен симболички оличава незаторљивост, неуништивост, неискорењивост врхунске стварности, онда је апсолут, на коме инсистира Рајковић: „Бесконачна, савршена, крајња стварност, која представља метафизичку основу или извор свих бића“.¹⁴ Апсолут који помиње Рајковић, понекад се тумачи као „хегеловски космички ум“¹⁵ У наредној белешци, Рајковић се пита: Колико вреди човек? Архимандрит Софроније вели: „Као обличје Апсолутног, човек је вредност већа неголи цео космос.“ Под обличјем Апсолутног, код Рајковића се може схватити, као потпуна слобода од свих односа, те као савршеност, независност ни „од чега другог, постојећи за себе, којим није потребно ближе одређење, неусловљен, неограничен“¹⁶; што може да значи: безуслован. чист *absolutum* ...После Софронијевог наглашавања да је човек вреднији од читавог космоса, Љ. Рајковић додаје још један краћи цитат: „Бог је светлост и таме у њему нема никакве“, цитатом гласовито закључује овај даровити песник. Отуда ваљда и та искра у нама“, подвлачи Рајковић. Искра што светлосно сија и блиста овде се доста тешко може разграничити од симбола, али и од искре (сјаја, светлости) као метафоре. Та светлећа, бљештава искра што је у нама израз је свеколиких небеских (ураслих) оплодних сила.

Она у *Старом завету* симболизује живот, спас, срећу, подарену од Господа. По Рајковићевом мишљењу, Парнас вероватно није сасвим случајно одређен за обитавалиште Муза. Позната је и скоро непоречна *склоност песника ка висинама*. Како би то поткрепио, што је и мени блиско, јесте висине, звезде, облаци, чешће помињу и у мојим певанијама. Позива се

¹² Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола - митови, сни, обичаји, гесте, облици, ликови, боје, бројеви*, Загреб, 1987, 245 – 246.

¹³ Ц. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, 61.

¹⁴ *Речник симбола*, приредили Крсто Миловановић, Томислав Гаврић, Народно дело, Београд, 1994, 33-34.

¹⁵ Исто, 34.

¹⁶ *Речник филозофских појмова*, основали Фридрих Килхнер и Карл Михаелис (...) потпуно изнова прерадили Реген Боген и Уве Мајер, БИГЗ, Београд, 2004, 41., „Апсолут означава оно што се мисли као независно ни од каквог услова (у овом значењу се *absolutum* употребљава већ у римско и античко доба. Тако, на пример, код Цицерона, Сенеке и других...“ – исто, 41.

Рајковић на Овидија: „Онде стрма планина са два врха звана Парнас, диже се у висине према звездама, а врхови јој надвисују облаке.“¹⁷

Едмонд Бурке је на свој начин наглашавао: да амбиција исто тако *пузи као што лети*, онај пак што хоће да додирне/дохвати звезде обично се претури преко сламе, каже енглески писац и филозоф. У почетном делу *Маргиналија* Љ. Рајковић записује: „Моја амбиција:бити звезда у Гутемберговој галаксији. Бар неки метеорит.“¹⁸ „Скромна“ је песникова жеља да буде звезда, што у астрофизици значи огромна циновска кугла са самосвојним извором светлости „и сличним саставом и унутрашњим процесима преношења енергије као од сунца.“¹⁹ Ако не може да буде та девичанска зрачећа звезда, онда бар прижељкује да буде неки *метеорит*, односно метеор што је пао на земљу. (Понајвећи до сада пронађени тежак је око 60 тона; вероватно има и већих).

Вредно је помена да Добрица Ћосић убедљиво тврди како се човекова природа изузетно споро мења и преобликује и још теже спознаје будућност. Марко Аурелије пак сматра да „онај ко је видео садашњост, видео је и прошлост и будућност.“ Изгледа да колико се човек споро мења, теже и спорије се упознаје и поред оног сократовског: Упознај себе сама. „Испитивање човекове природе изгледа теже бива него проучавање звезданих маглина у дубинама свемира“, наводи Љ. Рајковић. Мисао знаменитог песника Миодрага Павловића, служећи се *звезданим маглинама и дубинама*, понорностима свемира.²⁰ Сунце је, према традиционалној симболици: врховна васељенска моћ; оно је срце васионе.²¹ *Залазак сунца. По који ли ово пут?!* – бележи Рајковић у другом делу *Маргиналија*. По који ли пут он залазећи – замире и поново се рађа. На све ово Хераклит одговара: „Сунце није само свакога дана ново; оно је увек и непрестано ново.“

Даровити сликар и графичар Слободан Костић, који је са заносом словио о рано преминулом сликару и трагичном логорашу (туберкулоза), Душану Влајићу, када бисмо се попели на врх завичајног Хисара и са уживањем посматрали *залазак сунца* слично песнику и научнику Рајковићу, по ко зна који пут, вазда би говорио:

– Људи, као ми сада и овде, са дивљењем посматрају залазак сунца, говоре о бојеним нијансама и преливима, усхићени рујавим и зајапреним, и при том пуно греше, јер права и најупечатљивија драма заласка сунца,

¹⁷ Љ. Рајковић Кожељцац, *Маргиналије*, 33.Н. Цветковић, *Сликовно-визуелна симболика у илустрованим прилозима у српском издању Овидијевих Фаста*, у књизи Н. Цветковића, *Небеска симболика у поезији*, Лесковац, Београд, 2020, 145-(150)

¹⁸ Љ. Рајковић Кожељцац, *Маргиналије*, 21.

¹⁹ *Астролошки лексикон – астрологија, астрономија – космологија*, приредио Удо Бекер, Дечје новине, Горњи Милановац, 1992, 57.

²⁰ Љ. Рајковић, *Маргиналије*, 47. (пнешто од овога записано је и у *Недомислима* Н. Цветковића, 28- 29. 3. 2021. и 30-31. 3. 2021

²¹ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, 159.

догађа се управо на супротној страни, где сиње мавено прелази у драмски мрколасту и гаљасто црнпурасту боју.

На првих двадесетак страница *Маргиналија*, Рајковић се пита: Да ли је *свемир сврховит*? Њега ужасава Вајнбергова тврдња – *да није!* И ту наводи његове речи: „Што више разумемо свемир“ – вели Вајнберг – „све више нам изгледа без сврхе... Како откривамо све фундаменталније физичке принципе, оно, изгледа, имају све мање посла са нама“. У наставку Рајковић, у смислу коментара Вајнбергових речи поставља једну врсту теолошког питања: „Да ли, помињање равнодушности свемира, указује на *непостојање Бога*? што за вернике може донекле бити увредљиво. А онда, знаменити фолклориста Рајковић закључује: *допустимо могућност да свемир ипак, није равнодушан. Живот је, зар не, његов изум!*“ (стр. 22).

Вредно је помена, да је Сфинга, еволуирајући у уобразиљу, у имагинацији, маштовитом посматрачу „*постала и симбол неизбежности, неминовности (...)* *Заправо Сфинга се појављује на почетку судбине која је истовремено и тајна и неизбежност*“. ²² И доиста, ингениозни Ајнштајн поприлично личи на Сфингу, нарочито према атрибутима који јој се у митологији и симболици додају: загонетност, мудрост, достојанство, интелектуална моћ.

Упадљиво је да се Рајковић, у даљем списатељско-белешкарском току, поново „враћа на Вајнберга и великана Ајнштајна, што је и један од показатеља да из *пишчеве торбе* није понешто вадио *баи насумице*, већ је груписао извесне тематске целине. – Рајковића занима: да ли ће коначна физичка теорија (као да у науци постоје коначности), ²³ уколико до ње и дође, *учинити свет разумљивијим*? Читајући, проучавајући Вајнберга Рајковић долази до самосвојног одговора. Поменута теорија може омогућити: „да свемир изгледа прихватљив па и препознатљиво логичан људима који добро познају језик математике“, међутим за то ће бити потребно много времена... Када нађемо да су фундаментални принципи квантне механике и неке симетрије врло безлични и хладни, то ће изазвати велику демистификацију“ (стр. 22).

На следећој страници Рајковић се обраћа Хегелу, кога је у неколико проучавао, и Ајнштајну, који га је вазда занимао и то из различитих углова и перспектива. У том погледу посебно га је интересовало разумно устројство света, те констатује: „Хегел је, као и Ајнштајн, био убеђен у то да је свет разумно устројен, те се разумом може и схватити. 'Свет је – вели он – разуман за онога ко га разумно схвата'“ (стр. 23).

²² Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Ријечник симбола*, стр. 593.

²³ Познати италијански филозоф праксе Антонио Грамши истиче: „Када би научни истине биле коначне, наука би престала да постоји као таква, као истраживање, као нов експеримент, а научна активност би се свела на ширење онога што је већ откривено (...) Али ако ни научне истине нису коначне и вечне, онда је наука историјска категорија, кретање у сталном развоју“. – Антонио Грамши, *Изабрана дела*, Култура, Београд, 1959, стр. 69.

Разумно поимање је способност „да се мишљењем схвате и докуче значења, односи и смисаони склопови, како у служби сазнања тако и практичног живота (...) Разликовање разума (...) и ума као обухватније сазнајне моћи, моћи идеја, целине у служби мудрости, језичкој употреби“.²⁴

Љубиша Рајковић се на више места, различитим поводима, уз бројне наводе, одређује према *поезији* и *космосу*. У једној прилици, непосредније иза помена Хегела и Ајнштајна, наводи мисао једног од стручњака за хаику, која дословце гласи: „Песма је оличење космичких промишљања“ (Мото Андо, стр. 25.)

Наш врли социолог, антропо-филозоф и космопоета Првослав Ралић, у једном есеју пише: „Космос је ред у васиони“, па нема песме без „унутрашњег самопроизводног реда“, у коме се налазе нека од изворишта певања. Песма, по њему, представља *уређени универзум*. „Велика поезија је у унутрашњем дослуху са суштином космоса, васионе“.²⁵

У стиховима којима се завршава Дантеова *Божанствена комедија*, према Рајковићу, *љубав покреће сунце и планете*. И при том на свој поетско метафоричан начин закључује: „Ако ико у космосу воли Земљу и живот на њој, то је засигурно Сунце. Уосталом, живот је чедо његово“ (стр. 32). Љубав несумњиво има огромну снагу да покреће васиону, да измешта планине и небеса. Она, заједно са сунцем, ствара невиђена животна чуда са многобројном чељади, што су спремна васцели свет да изокрену наглавце. И као што Сунце не губи ништа од свог небеског сјаја, живот се, да парафразирамо Андрића, *непрестано троши и осипа, а ипак траје и стоји чврсто...*

„На највишим литицама духа, под самим небом, седе песници“, пише фигуративно Рајковић (стр. 136). Те врлетије духа често су неприступачне и у голометинама, додајемо, загледи у ломиврате сатираће. – *Небо нема уста*, зато, да парафразирамо једну јапанску народну узречицу, тера и нагони човека и песника да говори о њему.

Небо је код астро-песника Милана С. Димитријевића, космичко-изражајна и лирско имагинативна одредница која оличава подручје недомашног, незнаног и неухватљивог света, духовног и етичког, астрономски сазнатљивог, али и трансцендентног.²⁶

Сећања су, валеријевски речено (Пол Валери): *страст за будућношћу*.²⁷ – Љубиша Рајковић у својим *Маргиналијама* позива на сећања. – У средишњем делу књиге, као велики поштовалац Ајнштајнових открића и дела, кога доста често цитира, подсећа на једну научникову мисао о вечности и космосу:

²⁴ Речник филозофских појмова, стр. 516.

²⁵ Н. Цветковић, *Небеска симболика у поезији*, Лесковац-Београд, 2020, стр. 35.

²⁶ Н. Цветковић, *Астроном – песник – друмовник М. С. Димитријевић*, Београд, 2015, стр. 240. Додајмо овде да поетска слика неба код Димитријевића, варира у различитим представама што су одраз космолошког као и општијег људског виђења и сазнања.

²⁷ Н. Цветковић, *Писци завичајних простора*, Јагодина, 2020, стр. 205.

„Само су две ствари вечите: космос о људска глупост, мада „за космос и нисам толико сигуран“ (стр. 142).

Научници вазда трагају за тајном вечности, али је она заробљена и окована у неограничености свога царства, вероватно је слутио и знао велики Ајнштајн. А када је реч о глупости, она је уистини – недокучива. По Флоберу, она је несаломљива, јер све што „налети на њу мора се разбити“.

Схватити савршенство космичких кретања и догађања, уметничких и животно-креативних остварења, „прави је триумф људске интелигенције; а хтети га постићи најопаснија је од свих лудости“, истиче Алфред д' Мисе. Гледано из ове перспективе, космос за Рајковића, својом *складношћу* „оставља утисак најсавршенијег уметничког дела“ (стр. 133). При том треба имати у виду да је и сама уметност плодотворно савршенство природе, њена велика моћ и непрекидно зрачење. Космички склад, у синтези са природотворним, уздиже и вазноси људски ум, стваралачки дух и мисао.

Због тог склада космоса и његове савршености попут уметничког дела Хајзенберг „указује на то да елегантност неке теорије или хипотезе индицира њену истинитост“; и ту Рајковић закључује: „истина је лепа“ – вели Ајнштајн, кога поново помиње и апострофира (стр. 132).

Нагласимо на крају, да је Љубиша Рајковић у својим маргиналним белешкама, које су много и неупоредиво више од тога, често пише о разноликим космичким темама и мотивима; често из песничког угла и перспективе а понекад и из широког и свестраног познавања фолклора, митологије, поетике, филозофије, теорије, етике, социо-политичких преламања и перспектива. То су повремено мали сажети есеји, кратке дијалогске расправе, афористички искази, добро смишљене или вешто пронађене сентенце и дубље промишљени записи, жанровски разуђени и разноврсни. Тако су белешке овог писца врло изазовне и стваралачки подстицајне за даља креативна промишљања, што је у основи и била жеља аутора.

COSMIC THEMES AND MOTIVES IN THE *MARGINALIAS* OF Lj. RAJKOVIĆ

Ljubiša Rajković is a versatile, creatively lavish and tirelessly active person, in several different areas; and writerly, in almost all genre forms; so it is difficult to determine in which area he gave more; in science, folklore, collectioning in the Vuk's style, lexicography, monographic and historical work, literature, as a gifted poet, prose writer (and for children), interesting essayist, literary critic and poet, chronicler, memorabilist and multi-directional philosopher.

After an introductory note about a rich creative personality who has successfully confirmed himself in several different areas, we look at cosmic themes and motifs, which are very distinctly present in his *Marginalias* (Notes of a Writer). He writes with inspiration and with a lot of symbolism about the cosmos, the eternal renewal of the universe, the poetic Parnassus, heights and stars, meteorites, star nebulae, the planet Mars ... The absolute that Rajković deals with is sometimes interpreted as Hegel's cosmic mind. Additional, in *Marginalias* are present also Nikola Tesla, Einstein, Weinberg, Heisenberg and others, in connection with cosmic issues.

Key words: Ljubiša Rajković, cosmic themes, astronomy in culture, *Marginalias*